

dovima prirodni pročištač vode. Na šljunku se talože alge i bakterije koje upijaju i razgrađuju organsku tvar iz kanalizacije i poljoprivrednih površina, te na taj način pročišćavaju vodu.

U poglavlju Rukavci i mrtvice Goran Šafarek opisuje bogati život tih močvarnih područja uz rijeke Muru i Dravu, koja su plavljena u vrijeme visokih vodostaja. Ta se područja prepoznaju po trski i šašu ali i po amfibijskim biljkama koje se dobro snalaze i u vodi i na suhom, kao žuta perunika i močvarna potočnica. Gusta močvarna vegetacija pruža zaklon mnogim malim životinjicama.

Budući da se autor u rezervatu Veliki Pažut u toku svog istraživanja morao mukotrpno probijati kroz gustu šumu zapetljanog raslinja, nazvao ju je džunglom. Bogati život šume uz Dravu i Muru opisao je u poglavlju Džungla na ušću. Gusto raslinje pri tlu i visoke bijele vrbe dočarao je svojim fotografijama. S obzirom da je u rezervatu zabranjen lov, jeleni, srne, divlje svinje, dabrovi i vidre šeću slobodno. Također je šuma bogata kukcima koji imaju sve uvjete za razmnožavanje, ishranu i skrivanje.

Posljednje poglavlje u monografiji pod nazivom Najljepše izletišta na Dravi posvećeno je poznatom izletištu na samom ušću Mure u Dravu - Halasz Csarda. Autor opisuje užitak kupanja u tekućoj i čistoj vodi. Osim kupača autor na izletištu susreće i ribolovce, veslače ali i fotografe koji žele zabilježiti i ovjekovječiti sačuvanu ljepotu krajolika.

Knjiga *Ušće Mure-Hrvatska Amazona* pisana je čitljivo i pregledno i uvodi nas u bogat i raznolik svijet tog rijetko očuvanog komadića divljine, ne samo u Hrvatskoj, nego i u Europi. S obzirom da Mura i Drava nisu regulirane u tim dijelovima tokova, moguće je nastajanje novih staništa poput sprudova i rukavaca. Autor otkriva bogati biljni i životinjski svijet uz rijeke Muru i Dravu.

Posebnu vrijednost knjizi daju prekrasne fotografije koje su nastale zahvaljujući velikom strpljenju i trudu Gorana Šafareka. Na svojim je fotografijama zabilježio mnoge ugrožene i rijetke vrste ptica i životinja, kao što su bregunica, kulika, vodomar, divlja svinja i jelen, te prizore iz šuma uz Muru i Dravu u svim godišnjim dobima. Fotografije je obradio Hrvoje Petrić.

Goran Šafarek ističe mnogostruku važnost očuvanja prirodnih tokova rijeka jer su rijeke sa svojim poplavnim područjima važne u zaštiti od poplava, kao pročištači voda, za zaštitu ljudi, turizam...

Knjiga je namijenjena svim ljubiteljima prirode, ali ju je moguće primijeniti i u nastavi povijesti okoliša kao i biologije jer predstavlja značajan doprinos poznavanju regionalne prirodne baštine i promocije ovog područja.

Višnja Matotek

DRAGAN DAMJANOVIĆ, ŽUPNA CRKVA UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE I SAKRALNA BAŠTINA ŽUPE MOLVE, LEYKAM INTERNATIONAL, ZAGREB 2010., 318 STR.

Kako je u hrvatskim prilikama, za razliku od razvijenih zemalja, rijedak slučaj da se o fenomenima s tobožnje *periferije* ili *provincije* (kako god ju nazvali) uopće išta piše, a kamoli na visokoj znanstvenoj razini i od strane najvećih stručnjaka za određena područja, to više izlazak knjige Dragana Damjanovića *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i sakralna baština župe Molve* predstavlja posebno vrijedan događaj. Potvrda je to kako i na *periferiji* ima vrijednih i značajnih fenomena, poput molvarske crkve koja, prema autorovim riječima, ne samo da je

svojom veličinom jedna od najvećih seoskih crkvi u Hrvatskoj, a nadaleko nadmašuje i brojne gradske crkve, već predstavlja i „jedan od najvažnijih sakralnih spomenika hrvatske arhitekture historicizma“, odnosno autor ju ubraja „u red najvažnijih ostvarenja hrvatskog romantizma, ranog historicizma, dok unutrašnjom opremom predstavlja pravi *Gesamtkunstwerk* kasnog 19. stoljeća“. Sve su to razlozi, uz poticaj ljudi iz Molva i okolice, prije svega povjesničara Hrvoja Petrića iz Koprivnice te Društva za povjesnicu i starine Molve, da se Damjanović odlučio na pisanje monografije o toj sakralnoj građevini.

Osim važnosti za nacionalnu povijest umjetnosti, posebice povijest sakralne arhitekture, važnost crkve za same Molve i Podravinu teško je uopće i opisati, a tim više je uopće suvišno i naglašavati koliko Molvama i Podravini onda znači ova knjiga. Molve, inače, volim nazvati *mjestom crkve, prirode i kulture* jer smatram da ta tri pojma uvelike određuju Molve kao mjesto, iako im treba dodati još najmanje jedan fenomen, naime, bogata nalazišta zemnog plina koja se nalaze na molvarskom području i koja su bila zamašnjak ubrzanog svekolikog razvoja ovog kraja, no taj segment ne bih uvrštavao u konstituente identiteta Molva jer se radi o, prije svega, gospodarsko-ekonomskom fenomenu, koji će ionako uskoro nestati jednako kako je i došao. Zadržao bih se, stoga, radije na ovim trima fenomenima, i to poredanima upravo ovakvim redoslijedom – crkva, priroda i kultura – jer upravo oni formiraju sliku o Molvama kakva danas više-manje prevladava, ili bismo barem mi neki htjeli da prevladava (iako se ponekad i sami pitamo jesmo li u pravu?).

Kako bilo da bilo, prirodna bogatstva koja za ovu priliku možemo predstaviti kroz zadovoljavajuće sačuvan obližnji ekosustav rijeke Drave, stoljetne hrastove šume te plodna polja svakako čine bitnu supstanciju identiteta Molva (kako u ekološkom tako i u egzistencijalnom smislu), a zahvaljujući pojedinim istaknutim pojedincima molvarski kraj znatno je obilježen i svojom tradicijom i kulturom. Tu prije svega mislim da naivno slikarstvo čije su Molve bile jedno od prvih žarišta zahvaljujući slikaru Miji Kovačiću, te negdašnjim i današnjim njegovim nasljednicima i ostalim slikarima koji i danas, više-manje, slikaju u maniri naive. A kad govorimo o kulturi i tradiciji mislim tu i na i više nego solidno obrađen i usustavljen folklorno-običajni korpus identiteta Molva zahvaljujući neumornosti istraživačkog interesa, ali i ljubavi prema rodnom kraju, dr. sc. Ivana Ivančana, inače, jednog od najplodnijih hrvatskih etnokoreologa i koreografa. Osim prirode i kulture, čije sam manifestacije ovdje kroz najkraće moguće crte skicirao, treći po mojem navođenju, ali možda prvi i najvažniji fenomen po važnosti za konstituiranje identiteta Molva, je crkva i s njom povezan vjerski život, u koji bi svakako trebalo uključiti Čudotvorni kip Majke Božje Molvarske i pripadajuću višestoljetnu hodočasničku tradiciju. Otkad je sagrađena u drugoj polovici 19. stoljeća molvarska crkva postaje središnjim pojam govora o Molvama te možda u najvećoj mjeri određuje taj moj apstraktni, zamišljeni pojam Molve. Stoga je, ustvari, možda i čudno što se šira znanstvena elaboracija tog za Molve presudnog fenomena javlja tek sada, stoljeće i pol nakon njezine gradnje, no u našim je prilikama to više pravilo nego izuzetak pa nas ta činjenica i neće ostaviti u čuđenju.

U svakom slučaju, Molve i Podravina su ovom knjigom dobile nemjerljivo važan dokument koji upotpunjuje najvažnije *rupe* o našem znanju o sebi. Što se tiče samih Molva, izdavanje ove knjige je jednako važan događaj u povijesti Molva kao i kada je 1957. godine mons. Juraj Magjeric objavio uopće prvu knjigu o Molvama. Gledano s ove lokalno-regionalne razine ova je knjiga i važan doprinos jednako tako ne previše bogatom korpusu povijesno-umjetničkih monografija Podravine kao regije, usudio bih se reći i jedan od najboljih doprinosa na tom planu.

Kako smo se redovito susretali prilikom njegovih dolazaka na *istraživačke sesije* u Molve, mogu reći da je Damjanović posao pisanja ove knjige obavio vrlo profesionalno i stručno, ali ne i samo to, već i uz onu, čini se i u znanstvenim istraživanjima potrebnu i ipak neizbježnu, dozu unutarnje motivacije. Na njegov izniman rad najbolje su se nadovezali i svi suradnici u nastajanju

knjige, te posebno izdavač, inače sve agilniji i važniji dio hrvatskog izdavaštva, Leykam international iz Zagreba, koji je dao sve od sebe da ova knjiga ne bude samo vrhunsko djelo kao duhovni predmet (za što je zaslužan sam autor), nego i vrhunsko djelo kao materijalni predmet o čemu svjedoči sve od grafičkog oblikovanja preko uveza do visokokvalitetnog tiska. Pred nama je, dakle, u više pogleda vrhunsko i važno djelo za Molve i Podravinu, ali ova knjiga, kako sam već sugerirao na samom početku, uvelike nadilazi te lokalno-regionalne granice jer predstavlja i na nacionalnoj razini još uvijek relativno rijedak primjer iscrpne monografije o nekoj sakralnoj građevini.

Autor knjige, dr. sc. Dragan Damjanović, docent na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, prema nerijetkim stručnjacima predstavlja jednog od najperspektivnijih mladih povjesničara umjetnosti u Hrvatskoj, a svakako jednog od najvećih stručnjaka za povijest hrvatske i srednjoeuropske arhitekture 19. i 20. stoljeća u nas, ponajprije historicizam, u koje se područje uklapa i monografija o molvarskoj crkvi. Četvrta je to Damjanovićeva knjiga iz tog područja. Niz povijesno-umjetničkih monografija započeo je 2005. knjigom *Saborna crkva Vavedenja Presvete Bogorodice u Plaškom*, nastavio ga recentnim monografijama *Vukovarski arhitekt Fran Funtak* (2009.) i *Đakovačka katedrala* (2009.) te (tek za sada) zaokružio monografijom o kojoj govorimo.

U uvodnom dijelu knjige autor je ukratko predstavio povijest župe i mjesta Molve do početka gradnje crkve, dakle do sredine 19. stoljeća. U tom razdoblju najviše se zadržava na povijesti i opisu sakralnih građevina koje su postojale u Molvama prije gradnje današnje župne crkve, a to su bile srednjovjekovna kapela s baroknom unutrašnjom opremom, te početkom 18. stoljeća izgrađena drvena kapela uz župni dvor. Posebnu pažnju autor u uvodu posvećuje i kasnogotičkoj skulpturi Blažene Djevice Marije s Kristom u naručju izrađenoj vjerojatno krajem 15. stoljeća, koja predstavlja jedan od rijetkih primjera sakralne plastike sačuvan na prostorima Hrvatske koji su bili pod vlašću Turaka ili blizu granice Osmanskog carstva. Radi se o skulpturi danas poznatoj kao čudotvorni kip Majke Božje Molvarske za koji se veže višestoljetna hodočasnička tradicija u Molvama o kojoj prve detaljnije podatke imamo iz 17. stoljeća.

Centralni dio knjige posvećen je samoj župnoj crkvi. Istraživši dostupnu literaturu te, ono što je posebno važno, do sada neistraženu arhivsku građu u Zagrebu i Beču, ali i u župi Molve te u susjednim župama virovskog i đurđevačkog dekanata, autor je dao iscrpan i, dakle, na do sada nepoznatim izvorima utemeljen opis gradnje i opremanja crkve. Opširnije se zadržao i na ključnim ličnostima koje su bile zaslužne za gradnju tako velike i reprezentativne (za ondašnje malo selo zasigurno netipične) građevine. Jedan od njih je tadašnji pukovnik Varaždinsko-đurđevačke pukovnije Ignac Čivić pl. Rohrski koji je, osim ostalih dobrobiti koje je donio podravskom kraju, i jedan od najzaslužnijih što je projekt jedne takve građevine započeo. Druga ličnost je projektant molvarske crkve Franjo Klein, inače jedan od najvažnijih naših arhitekata druge polovice 19. stoljeća, koji je Čivićevu želju za nadprosječnom građevinom na najbolji mogući način vlastitim kreativnim izražajem realizirao. Inače, na monumentalnu veličinu i arhitektonsko rješenje molvarske crkve na najbolji se mogući način nadovezao i njezin geografski položaj – smještena je u samom centru sela, na pješčanom brdašcu Krbuljin što joj omogućava ne samo da dominira selom, već i cijelom srednjom Podravinom.

Osim povijesnog dijela u kojem se pokazao i kao vješt i dobro informiran povjesničar koji može odlično približiti nužan povijesni kontekst, autor u knjizi, kao zanimljive digresije, spominje i brojne predaje i narodna pričanja koja su s vremenom, kao i oko svake velike stvari, nastala u narodu vezana za nastanak crkve i hodočasničke tradicije, pa ova knjiga na neki način na jednom mjestu donosi i zbir svih tih narodnih verzija *povijesti* o razlozima gradnje tako velike crkve

u tako malom selu i razvoju hodočasničke tradicije, od kojih je većina, kako to već u narodu biva, vrlo zanimljiva i izazovna.

Osim prikaza povijesnog konteksta, Damjanović zatim daje i jednako uvjerljiv prikaz arhitektonskih, skulpturalnih, slikarskih i ostalih umjetničkih aspekata molvarske crkve. Minuciozno je i temeljito analizirao arhitektonsko rješenje molvarske crkve, otkrivši Kleinove uzore i inspiracije u domaćim i stranim građevinama te ostale stilske nijanse smjestivši ju u kontekst hrvatskog i europskog sakralnog graditeljstva 19. stoljeća, a sve to, kao i u ostalim dijelovima knjige, vjerno dokumentira ili arhivskim ili posebno za monografiju izrađenim slikovnim priložima. Molvarska crkva jednobrodna je jednotoranjska građevina tlocrta latinskog križa, završena pravokutnom apsidom. Prema autorovoj analizi, ne samo u tlocrtu već i u mnogim drugim motivima stilsko rješenje ove crkve proizlazi iz onodobne romantičarske arhitekture, ponajprije iz tzv. *Rundbogenstila*, stila oblog luka, koji je u tom vremenu prevladavao u sakralnoj arhitekturi cijele Srednje Europe. Autor ističe i kako posebnu monumentalnost crkvi daje rješenje glavnog pročelja zahvaljujući motivu parapeta koji se diže sa strana zvonika.

Zatim daje detaljnu analizu oltara, skulptura, oslika, liturgijskog ruha i posuđa te ostale unutarnje opreme i inventara crkve okarakteriziravši ih stilski, ali i objašnjavajući njihovu povijest. Iako je gradnja crkve završena 1862., unutarnje opremanje crkve završeno je tek početkom 20. stoljeća zahvaljujući tadašnjem molvarskom župniku Blažu Tomašiću pa i njemu, kao i Čiviću i Kleinu, posvećuje dosta prostora. Taj dio knjige u kojem autor opširno govori o arhitektonskim rješenjima te unutrašnjoj opremi crkve može poslužiti i kao vodič za upoznavanje sa elementima crkve jer je svaki djelić crkve vrlo detaljno predstavljen i opisan.

Izvan autorove pažnje nisu ostala ni financijska pitanja vezana za gradnju jedne takve (i financijski) zahtjevne građevine, što je autor također detaljno analizirao, zaključivši da su najveći dio sredstava što u novcu što u ljudstvu dali – sami mještani Molva.

Nakon centralnog poglavlja o župnoj crkvi, slijedi poglavlje o ostalim sakralnim građevinama u župi Molve. Tu najviše pažnje posvećuje gradnji i opremanju kapelice Majke Božje Molvarske u kojoj se i danas čuva čudotvorni kip Bogorodice s Djetetom te također temeljito analizira njezino arhitektonsko rješenje, unutrašnju opremu te daje detaljnu, do tada nikad do kraja razjašnjenju, povijest gradnje i opremanja. Sljedeća sakralna građevina kojoj posvećuje dosta prostora je crkva Presvetog srca Isusova u Repašu, filijali župe Molve, te ostalim manjim kapelicama koje se nalaze gotovo u svakoj ulici u Molvama. Pri kraju knjige autor je dao i kratak pregled najvažnijih događaja u župi Molve nakon gradnje crkve i kapelice sve do danas, priloživši mu i popis župnika i administratora molvarske župe od kraja 17. stoljeća do danas.

Kao vrijedan prilog knjizi autor donosi prijepise najvažnijih izvornih dokumenata vezanih za gradnju i opremanje molvarske crkve iz bečkog Oesterreichisches Staatsarchiva (u njemačkom originalu i hrvatskom prijevodu), Hrvatskog državnog arhiva, Nadbiskupskog arhiva iz Zagreba, župne spomenice molvarske i ostalih obližnjih župa, tadašnjeg tiska i dr. Na kraju knjige nalazi se sažetak na hrvatskom, engleskom, njemačkom, talijanskom i latinskom jeziku te kazalo imena.

Sadržajno i tehnički dovedena do maksimuma ova knjiga predstavlja povijesnoumjetničku monografiju kakvu svaka važnija sakralna građevina može samo poželjeti.